

Anders Hansson

DE SAMHÄLLEN VI känner till tycks ofrånkomligen präglade av oenighet kring vad som är värdefullt, vad som är sant, hur man lever ett gott liv, och så vidare. Tolerans är nödvändigt för att vi inte ska ha ihjäl varandra. Därför bör en angelägen uppgift vara att klargöra toleransbegreppet. Underligt nog finns få diskussioner kring detta på svenska.¹

För att veta vad tolerans innebär måste vi klara ut en del teoretiska problem. Jag ska först skissera en föreställning av toleransbegreppet, för att därefter påvisa de problem begreppet bär på. Närmare bestämt är det dessa problem jag intresserar mig för:

(i) Toleransbegreppets underliga teoretiska implikationer gör att vissa ifrågasätter dess teoretiska relevans. Dessa implikationer tycks leda till föreställningen att (ii) toleransbegreppet saknar något som kan göra det till just ett moraliskt begrepp vilket gör att tolerans inte kan uppfattas som en dygd. Dessutom är det ett problem att (iii) även om toleranta attityder är önskvärda, så är en (kanske kontraintuitiv) slutsats att en tolerant stat inte kan premiera dessa värden. Till sist (iv) verkar det ofta vara alltför krävande för människor att i praktiken förhålla sig toleranta, varför man ibland frågar sig ifall det verkligen kan vara rimligt att kräva det.

Låt oss först titta på toleransbegreppet.

1. Tolerans

AKADEMISKA DISKUSSIONER KRING tolerans är förhållandevis ovanliga. En filosof som emellertid tidigt försökte definiera toleransbegreppet är Preston King, som säger att man är tolerant till något när man invänder mot det – antingen för att man ogillar eller underkänner det på moralisk grund – men trots allt står ut med det (King, 1998, s. 22).

I praktiken kan man beskriva tolerans som att en grupp eller individ »står ut» med en annan, annorlunda, grupp eller individ.

På andra ställen har det sagts att toleranta agenter »ger utrymme åt människor vilkas föreställningar de inte omfattar, vilkas seder de avböjer att ta efter; de samexisterar med en annanhet som, hur starkt de än godtar dess närvaro i världen, ändå skiljer sig från det som de känner till, som är främmande och egendomlig» (Walzer, 1998, s. 26; jfr Williams, 1996).

Men detta är alltför vagt. En agent måste anse att något är fel, eller omoraliskt, för att man ska kunna kalla honom tolerant. John Horton skriver därför att grundtanken med tolerans helt enkelt är en »vägran, när man har möjlighet, att förbjuda eller allvarligt ingripa i beteenden man finner felaktiga» (Horton, 1996, s. 29). Och Andrew Jason Cohen säger att en tolerant handling är »en agents intentionala och principiella avståndstagande från att hindra någon man är oense med (eller deras beteende, etc.) i situationer då man är oeniga, och där man tror att man har faktisk möjlighet att ingripa» (Cohen, 2004, ss. 68–69).²

För att förstå toleransidén måste man alltså inse att tolerans inte skulle vara möjligt utan *intolerans*. Intolerans innebär att en agent har en negativ inställning till något (man invänder mot något) samt en önskan att handla i enlighet med denna inställning. Catriona McKinnon försöker beskriva detta och säger att denna invändning utgör en del i »toleransens omständigheter». För det första är människor *oense*. För det andra så är man oenig kring vad man anser är *viktiga* saker. För det tredje underkänner man varandras värden och önskar att handla i enlighet med denna uppfattning. För det fjärde kräver tolerans att man har *faktisk* möjlighet lägga sig i vad andra gör (McKinnon, 2006, s. 14). Det finns mycket att säga om alla dessa omständigheter, men här är inte rätt plats.³

När vi å ena sidan har denna intoleranta önskan, och å andra sidan bortser från den eller låter bli att realisera den, så handlar vi i enlighet med en tolerant *praktik*. Tolerans är således en negation av en intolerant önskan. Men för att vara tolerant tänker jag mig att underlåtet av agenten måste uppfattas vara moraliskt riktigt. När jag talar om tolerans så menar jag därför att någon underlåter att förbjuda, reglera eller inskränka något – beteende, värde eller

åsikt – som de finner omoraliskt eller ogillar, av det skälet att de anser det moraliskt påbudet.

2. Underliga konsekvenser

(i) MEN DESSA MOTSTÅENDE önskingar framstår som ganska underliga, om man tänker vidare kring dem. För att någon ska kunna kallas tolerant så krävs att han verkligen finner något omoraliskt eller ogillar det, men ändå underlåter att blanda sig i. Konsekvensen av detta är att ju fler företeelser man ogillar eller finner omoraliska, desto fler saker kan man vara tolerant inför. Vissa anser att detta är en så pass konstraintuitiv slutsats att man måste uppfatta toleransbegreppet snävare (ex. McKinnon 2006, kap. 2; Horton, 1996; Nicholson, 1985).

En snäv tolkning av toleransbegreppet skulle säga att toleransbegreppet endast kan omfatta föreställningar som kan rättfärdigas. Man är därför inte tolerant om man underlåter att ingripa mot sådant som man ogillar, utan endast om man underlåter att ingripa mot sådant man finner vara omoraliskt. (Tanken är då att det finns några slags skäl för en moralisk ståndpunkt, och att det inte finns liknande skäl för gillanden eller ogillanden. De senare har snarare att göra med känslor, eller liknande.) Enligt denna uppfattning är det därför inte meningsfullt att säga att exempelvis rasister är toleranta, även om de avhåller sig från att tvinga andra, av det skälet att någons hudfärg inte är *moraliskt relevant*. Man kan inte rättfärdiga sin rasistiska åsikt på något meningsfullt sätt. Om tolerans ska uppfattas som ett moraliskt begrepp så måste det kringskäras. Tolerans kan inte omfatta i princip alla handlingar eller företeelser då det i så fall skulle sakna något som är utmärkande för moraliska begrepp.

Enligt en omfattande föreställning så kan i princip alla företeelser vara föremål för tolerans. Om du till exempel tycker att avokado är äckligt, och önskar förbjuda förtäring av avokado, men trots det låter andra äta så mycket de vill, så är du tolerant enligt denna uppfattning.

Men en konsekvens av detta är ju som sagt att rasister skulle kunna kallas toleranta om de avstår från att inskränka andras frihet

att göra sådant de invänder mot. Detta är underligt då individens genetiska uppsättning *faktiskt inte* är relevant i moraliska sammanhang. Vilken sund etisk teori som helst fördömer rasism. Men hur kommer det sig då att vi bör låta rasism eller andra uppenbart felaktiga eller omoraliska föreställningar omfattas av toleransbegreppet?

Som jag ser det har det att göra med att den snäva föreställningen leder till vad som kallas »toleransens paradox». Denna paradox säger att det inte är rimligt att tolerera sådant som faktiskt är fel. För varför skulle vi tolerera att människor handlar i strid med korrekta moraliska principer? Antingen så handlar man fel, eller så handlar man rätt, enligt den snäva föreställningen, och därför finns inget utrymme för tolerans.

Men det verkar inte helt korrekt att resonera så. Våra intuitioner säger att vissa saker bör tolereras, oavsett om vi eller några andra ogillar dem eller (moraliskt) invänder mot dem. De flesta har tolererat något av det skälet att det i denna situation varit »det rätta att göra». Och vi måste ha en föreställning om vad för slags begrepp det är fråga om, när vi talar om tolerans. Därför bör vi försöka uppfatta begreppet enligt den omfattande föreställningen då den snäva uppfattningen visat sig vara bristfällig.

Men, en konsekvens av den vida uppfattningen är att tolerans inte kan uppfattas som en dygd, och kanske är det ett problem. Vanligen tänker vi oss att toleranta personer är »dygdiga» i någon mening. De flesta tycker att tolerans är önskvärt, och kanske till och med att vi bör premiera dem som skaffat sig denna dygd.

Men vad är då dygd?

3. Vad är dygd?

JAG TÄNKER MIG att en dygdig person handlar på ett visst sätt för att »situationen kräver det», eller för att han har »kapaciteten» eller »känsligheten» att inse vad som är riktigt, givet omständigheterna (se t. ex. McDowell, 1997, s. 142). Omständigheterna kan vara vilka slags fakta som helst, alltifrån vissa personers intressen eller rättigheter, att människor lider, att en handling leder till ett överskott av lycka, att en handling är uttryck för genuin vänskap, och

så vidare. En dygdig agent inser att något eller några av dessa fakta »kräver» att han på ett visst sätt anpassar sitt beteende.

Vad som utmärker en dygdig agent är således (1) att han inser vad som är rätt och fel i vissa situationer, och (2) att han handlar i enlighet med denna uppfattning.

Det är viktigt att betona att dygd implicerar att agenten faktiskt handlar i enlighet med sin uppfattning. En agent som vet vad som är riktigt, men som inte handlar i enlighet med denna åsikt, kan inte sägas ha denna dygd. Detta utesluter att man lägger vikt enbart vid hur personer handlar och bortser från deras motiv. Vem som helst skulle kunna råka handla som en dygdig agent skulle handla, utan att fördenskul ha kännedom om att det faktiskt är rätt att handla så. Aristoteles säger om en dygdig agent att »först måste han ha kunskap, för det andra så måste han välja handlingarna, och välja dem för deras egen skull, för det tredje måste hans handlingar vara resultatet av en stabil och oföränderlig karaktär» (Aristoteles, 1998, 1105a).

Man kan undra om en handling, enligt en dygdetisk teori, är riktig av det skälet att en dygdig agent anser att den är riktig. Eller ska man uppfatta det som att en dygdig agent anser att den är riktig för att handlingen har vissa »rätt-görande» egenskaper?

Jag blir inte riktigt klok på detta. Men om man ska göra idén om dygder begriplig så tror jag att man måste uppfatta det som att en dygd är en slags »känslighet» inför vilka omständigheter eller fakta som faktiskt är »rätt-görande». Dygd tycks vara en slags erfarenhet att uppfatta moraliska skäl (kanske i likhet med hur en rutinerad svamplockare har en »känsla» för var det ska finnas svamp). Ibland uttrycker man sig i stil med att en handling är riktig om en dygdig agent skulle utföra den i en viss situation. Men han skulle väl, tänker jag mig, utföra den för att det är riktig. Annars vet jag inte vilka skäl han skulle handla efter.

I Aristoteles fall så tycks det i alla fall vara så att dygd har att göra med agentens kunskap om vad som är riktigt, och därtill en praktisk kunskap om hur man också handlar i enlighet med den uppfattningen, och till sist att man sedan faktiskt handlar på det sättet.

En dygdig agent vet alltså vad som är riktigt, vet hur man handlar i enlighet med kunskapen, och handlar så.

4. Tolerans kan inte vara en dygd

(ii) MEN DETTA TYCKS dessvärre utesluta att en dygdig agent skulle kunna förhålla sig tolerant inför det han finner vara fel eller omoraliskt. Det skulle ju innebära att han trots allt inte handlar i enlighet med sin föreställning om vad som är riktigt. Det verkar alltså som att tolerans inte kan uppfattas som en dygd.

Vissa anser att det gör begreppet motsägelsefullt och att vi måste finna en föreställning som gör det möjligt att vi tolkar tolerans som en dygd. Om man dessutom beaktar att ju fler saker man är intolerant emot, desto »mer tolerant» kan man vara (som nämndes ovan), så framstår det som att begreppet bär på något fel. Det kan inte vara så, säger en del, att toleranta agenter är sådana som ogillar en massa saker, men som trots det låter bli att lägga sig i dem. Man vill se att en tolerant agent har någon dygd, och att man som tolerant inte går runt och är negativt inställd mot andra eller deras handlingar, åsikter och val.

Det kan tyckas att det blir ännu värre om man tänker på rasisten som underlåter att ingripa. Han är uppenbarligen inte dygdig för att han har felaktiga uppfattningar om vad andras genetiska uppsättning har för moraliska konsekvenser. Detta strider mot vår uppfattning av en tolerant agent som en berömvärd agent.

Men jag tror inte att detta tyder på att något är fel på toleransbegreppet. Jag ser inget konstigt med att en person som tycker illa om många saker, men som underlåter att ingripa i dem, kallas tolerant. Det är väl precis det vi menar med ordet »tolerant», om vi tänker närmare kring det? Bara för att man är tolerant inför fler saker så betyder det väl inte att man är en bättre person, utan endast att man förhåller sig tolerant till fler företeelser (jfr McKinnon, 2006, s. 21, som dock inte håller med).

Önskan att se tolerans som en dygd har nog snarare att göra med människors höga skattning av sina egna attityder och inställningar. Då man själv inte har något emot homosexuella, invandrare, eller andra »avvikande», utan som varje sofistikerad person uppskattar andras olikhet, så vill man säkert se sig som »tolerant» för att det är ett positivt laddat ord. Men man kan inte vara tolerant mot nå-

got man inte invänder mot. Det vore istället att befrämja något som man värderar.

Nu är det ju så att vi är oeniga i för oss avgörande frågor. Rassisten tycker ju till exempel att genetisk uppsättning är moraliskt relevant. Och en företrädare för en viss sekt tycker att det är uppenbart att han känner till sanningen genom någon uppenbarelse. Jag menar att om dessa personer underlåter att tvinga andra så är de att uppfatta som toleranta. Dessutom är det bra eller önskvärt att de förhåller sig toleranta, även om de inte praktiserar någon dygd.

Tolerans är ett försök att lösa svåra moraliska konflikter, och det är inte nödvändigt att klargöra vem som omfattar den korrekta åsikten i värdefrågan för att kunna avgöra vad tolerans består i. Tolerans är ett sätt att försöka förhålla oss på ett korrekt sätt till varandra genom att bete oss på sätt som vi kan rättfärdiga inför dem som berörs av handlingarna.

5. Toleranta dispositioner?

ÄVEN OM TOLERANS inte är någon moralisk dygd, så tror jag att man i alla fall kan uppfatta det som något »i stil» med en dygd. Tanken är att vi bör skaffa oss en tolerant attityd för att den *generellt sett* ser till att vi handlar som en tolerant agent skulle handla. Enligt filosofiskt språkbruk så fungerar en sådan attityd som en »metod» som syftar till att »approximera» det bästa utfallet. Men vad betyder detta?

Det är inte nog att en etisk teori formulerar abstrakta principer. Vi behöver också något som på ett mindre abstrakt sätt kan vägleda vårt handlande. Det är väl i sista hand därför vi resonerar kring moralfilosofiska frågor?

Tanken är den att man kan härleda olika »metoder», »*prima facie*-principer» eller »praktiska regelsystem» ur de mer abstrakta grundläggande principerna som en etisk teori formulerar.

Vad detta har att göra med tolerans? Jo, moralfilosofi handlar ju om rättfärdigande. Att inte försöka rättfärdiga det vi gör är att inte handla moraliskt. Vad vi måste göra är att finna ut vilka handlingar som andra, som berörs av dem, rimligtvis inte skulle invända mot.

Men det är ju ganska svårt att från fall till fall försöka avgöra vad vi ska göra, vad som är ett tolerant förhållningssätt, och när vi bör och inte bör vara toleranta. Det bästa skulle väl då vara att vi generellt vore benägna, eller hade en presumtion för att handla tolerant, utan att vi behöver reflektera så mycket över det?

Det vore alltså önskvärt att vi skaffade oss vissa dispositioner som gör att vi inte tvingar andra, utan att den första tanken alltid är att låta andra göra som de vill. Om en person väljer att göra något som för oss framstår som värdelöst, korkat, eller irrationellt, så förutsätter vi att vi har fel, och att personen vi är oense med vet vad han gör. Och vi låter bli att ingripa så länge vi inte har skäl att ingripa, såsom att personen skadar sig eller andra, eller uppenbarligen inte vet vad han gör.

Det låter ju bra. Men hur skulle man kunna skaffa sig sådana dispositioner? Jag tänker mig två sätt. Antingen att man genom filosofisk reflektion kommer fram till att jämlikhetsidén kräver att vi förhåller oss toleranta till andra för att det är ett beteende vi kan rättfärdiga inför dem. Denna insikt skulle kunna få en agent att skaffa sig, eller i alla fall försöka skaffa sig, vissa dispositioner eller attityder.

Ett annat alternativ lyftes fram redan av Aristoteles, nämligen tanken att önskvärda dispositioner är något som man »lär sig» genom att utföra önskvärda handlingar; alltså att man kan bli tolerant genom att praktisera tolerans. Därför är det önskvärt, som Richard Hare säger, att

»inplanta i oss själva och i andra som vi påverkar, en uppsättning dispositioner, motivationer, intuitioner, prima facie principer ... som kommer att ha denna verkan [alltså att handla på ett önskvärt sätt]. Det är på det hela taget mer troligt att vi kommer att lyckas om vi använder denna metod, än om vi strävar efter att tänka [kritiskt] i situationer då vi varken har tid eller förmåga till det» (Hare, 1994, s. 58).

Det vore, enligt min mening, önskvärt om vi fick människor att skaffa dispositioner av detta slag. Det skulle underlätta på många sätt.

6. Toleranta dispositioner och neutral stat

(iii) MEN, JAG TROR att dygden i tolerans, uppfattad som ett slags önskvärda dispositioner, inte är något som en tolerant eller en neutral stat kan försöka infoga i sina medborgare. Det vore i strid med hur en neutral stat får agera.

Syftet med tolerans och en neutral stat är att försöka rättfärdiga handlingar och, mer generellt, det politiska arrangemanget inför dem som berörs. Alla har rätt till jämlik hänsyn till sina intressen, och i autonoma individers intresse ligger att formulera planer och projekt och att handla i enlighet med dem. Detta har den konsekvensen att vi måste låta individer själva bestämma hur de bör leva, värdera och vilka attityder de bör ha.

Detta utesluter att staten har för avsikt att ändra dess medborgares eventuellt oönskade attityder. Vill någon vara ett mänskligt eller moraliskt svin så är det inte mycket vi kan göra åt det, så länge de låter andra vara och tar ansvar för sina handlingar. Vi kan ogilla eller beklaga att andra är eller lever på ett visst sätt, men om vi är toleranta så måste vi bortse från denna åsikt och underlåta att ingripa eller tvinga dem att leva på ett annat sätt.

Som tolerant bortser man från vissa fakta eller skäl i vissa situationer, för att istället ta hänsyn till andra, mer relevanta fakta eller skäl. Vissa skäl utesluter skäl som är av en lägre ordning än de förra. När det gäller tolerans så är tanken att hänsyn till individens intressen utesluter en agents skäl för att handla på ett visst sätt. Toleranta agenter »ändrar fokus» från att betrakta vad saken gäller till att betrakta det faktum att han har att göra med andra personer och deras liv.⁴

Härav vore det illegitimt att inrätta samhällets institutioner så att de premierar eller diskrediterar vissa levnadssätt, åsikter, önskingar, attityder eller värden, och detta gäller även den toleranta attityden, hur önskvärd vi än må finna den. Det kan finnas andra som inte delar vår uppfattning och som rimligtvis skulle kunna invända mot att vi tvingar dem att skaffa en tolerant attityd.

7. Avslutning

(iv) MEN, ÄVEN OM tolerans nu är önskvärt, och det finns skäl för

oss att förhålla oss toleranta inför andra och deras beteenden, vad kräver det av oss? Är det praktiskt möjligt att låta andra handla på sätt som vi finner omoraliska, osmakliga, motbjudande eller som vi ogillar? Det verkar inte så, alla gånger. Det finns otaliga exempel på när vi på illegitima sätt försöker tvinga andra att bete sig på de sätt som vi värderar.

Det här är en psykologisk insikt som John Stuart Mill lyfte fram för länge sedan:

»[S]å naturlig för mänskligheten är intoleransen i alla de frågor som angår den, att religionsfriheten knappast någonsin i praktiken förverkligats utom där den religiösa likgiltigheten, som inte velat se sitt lugn störas av teologiska gräl, lagt sin tyngd i vågskålen ... Överallt där majoritetens känslor ännu varit äkta och starka har det visat sig att den haft föga benägenhet att pruta av på sina krav på efterföljelse.» (Mill, 1984, s. 16.)

Detta är en ganska pessimistisk uppfattning.

Men det finns faktiskt ganska många exempel på människor som lyckas praktisera tolerans, vilket betyder att det inte nödvändigtvis är så att människor misslyckas med att vara toleranta. Dessutom även om människor har svårt att förhålla sig toleranta till det de invänder mot så betyder väl inte det att tolerans är mindre riktigt. Det spelar inte så stor roll ifall människor inte alltid har faktiskt förmåga att praktisera tolerans. Detta gäller väl även andra saker. Det är till exempel önskvärt att vara rättvis, men det är inte alltid vi lyckas vara det.

Jag ska inte gå in närmare på detta, men det är viktigt att dessa problem diskuteras för att på så vis komma närmare en vettig uppfattning av ett grundläggande moraliskt och politiskt begrepp.

→

Anders Hansson är fil. mag. i praktisk filosofi

Noter

1 Förutom Voltaires *Traktat om toleransen* känner jag bara till en text på svenska som behandlar toleransbegreppet. Självklart berörs tolerans på många andra ställen, exempelvis i Mills *Om friheten* och liknande, men utöver översättningen av Walzers *On Toleration* det finns inga moderna filosofiska avhandlingar som uttryckligen syftar till att klargöra toleransbegreppet. På engelska finns emellertid en del viktiga böcker som bidragit till bättre förståelse av toleransbegreppet. I denna artikel (precis som i Hansson 2006) använder jag mig av det som sagts där.

2 Det här är något som i princip alla som skrivit om toleransbegreppet underförstår. Bra redogörelser för toleransens omständigheter, eller närmare bestämt de saker som är nödvändiga villkor för att ett beteende ska kunna kallas ett »tolerant» beteende, återfinns i Newey, 1999, kap. 1; King, 1998, ss. 44–59; Oberdiek, 2001, ss. 37–56; Forst, 2003, ss. 71–73; Nicholson, 1985, ss. 160–163.

3 Jag ser inte att det är nödvändigt att tänka sig att en (in)tolerant agent har faktisk möjlighet att handla intolerant om han så önskar. Det är enkelt att tänka sig en agent som av någon orsak inte kan påverka andra, även om han skulle vilja, men som är att anse tolerant för att han inser att det finns skäl för att underlåta att handla enligt hans intoleranta önskan. Att tänka sig en faktisk möjlighet av något slag att handla intolerant, är att missförstå vad tolerans är, nämligen resultatet av en överläggning som säger att det finns skäl att underlåta att handla enligt en intolerant önskan.

4 Föreställningar om hur man skulle kunna rättfärdiga tolerans i enlighet med en föreställning som denna kan man återfinna exempelvis i Heyd, 1996; Weale, 1985; Forst, 2003; McKinnon, 2006, kap. 5–6; Hansson, 2006.

Referenser

- ARISTOTELES, *Nicomachean Ethics*, Oxford: Oxford University Press, 1998.
COHEN, JASON ANDREW, »What Toleration Is», *Ethics*, oktober 2004.
FORST, REINER, »Toleration, Justice and Reason», i McKinnon och Castiglione (red.), *The Culture of Toleration in Diverse Societies: Reasonable Tolerance*, Manchester: Manchester University Press, 2003.
HANSSON, ANDERS, »Tolerans och rättfärdigande», *Filosofisk tidskrift*, nr 4, 2006.
HARE, R. M., *Moraliskt tänkande: Dess nivåer, metod och syfte*, Stockholm: Thales, 1994.
HEYD, DAVID, »Introduction», i Heyd (red.), *Toleration: An Elusive Virtue*, Princeton: Princeton University Press, 1996.
HORTON, JOHN, »Tolerance as a Virtue», i Heyd (red.), *Toleration: An Elusive Virtue*, Princeton: Princeton University Press, 1996.
KING, PRESTON, *Toleration*, ny uppl., London: John Cass, 1998.
MCDOWELL, »Virtue and Reason», i Slote (red.), *Virtue Ethics*, Oxford: Oxford University Press, 1997.
MCKINNON, CATRIONA, *Toleration: A Critical Introduction*, London: Routledge, 2006.
MILL, JOHN STUART, *Om friheten*, Stockholm: Natur & Kultur, 1984.
NEWAY, GLEN, *Virtue, Reason and Toleration*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999.
NICHOLSON, JOHN, »Toleration as a Moral Ideal», i Horton och Mendus (red.), *Aspects of*

- Toleration: Philosophical Studies*, London: Methuen, 1985.
- OBERDIEK, HANS, *Tolerance: Between Forbearance and Acceptance*, Lanham: Rowman and Littlefield, 2001.
- VOLTAIRE, FRANCOIS, *Traktat om toleransen*, Stockholm: Prisma, 1969.
- WALZER, MICHAEL, *Om tolerans*, Stockholm: Atlas, 1998.
- WEALE, ALBERT, »Toleration, Individual Differences and Respect for Persons», i Horton och Mendus (red.), *Aspects of Toleration: Philosophical Studies*, London: Methuen, 1985.
- WILLIAMS, BERNARD, »Toleration: An Impossible Virtue?», i Heyd (red.), *Toleration: An Elusive Virtue*, Princeton: Princeton University Press, 1996.